

ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИННОГО ДІЯННЯ. ВИНА Й ОСУДНІСТЬ

1. Ознаки злочинного діяння.
2. Класифікація злочинних діянь.
3. Форми вини.
4. Поняття неосудності.
5. Поняття обмеженої (зменшеної) осудності.

1. В англійському кримінальному законодавстві *визначення поняття злочину не існує*. Натомість, чисельні визначення цього поняття містяться у кримінально-правовій доктрині (У. Блекстоун, Дж. Стіфен та інші) – під *злочином* розуміється дія (іноді бездіяльність), яка згідно зі статутним або загальним правом становить собою зло для суспільства і внаслідок цього карається державою при здійсненні кримінального провадження.

В англійській кримінально-правовій доктрині відсутня категорія складу злочину як певної теоретичної конструкції, котра має свої ознаки. Утім, судовою практикою та теорією вироблено підхід про необхідність додержання принципу при відправленні правосуддя, відповідно до якого дія не є злочином, якщо немає винного наміру на її вчинення. Звідси випливає, то для притягнення особи до кримінальної відповідальності *обов'язковим є встановлення об'єктивного та суб'єктивного елементів вчиненого*. За їх відсутності вчинене не може тягти кримінальну відповідальність, адже вважається, що тоді воно не є злочином.

Під *об'єктивним елементом* («винна дія») розуміється дія або бездіяльність, яке карається згідно зі статутним або загальним правом. Його дефініція дається в законодавчих актах або судових рішеннях. Так, наприклад, за ст. 20 Закону про злочини проти особи (1861 р.) особа є винною за заподіяння тілесних ушкоджень за допомогою зброї або без неї, якщо вона незаконно та маючи злий намір нанесла поранення або тілесне ушкодження будь-якої тяжкості іншій особі за допомогою зброї або без неї чи будь-якого іншого інструменту. У наведеному положенні *actus reus* (діяння, матеріальний елемент) розглядуваного злочину визначається за допомогою вказівки, власне, на дію у формі нанесення тілесних ушкоджень та певні наслідки – тілесні ушкодження будь-якого ступеню тяжкості. Actus reus може характеризуватися вказівкою лише на певну дію. Рідше actus reus виявляється у формі бездіяльності.

Другим обов'язковим елементом, без якого діяння не може бути визнано злочином, є *mens rea* («винний розум»), під яким прийнято розуміти стан

розуму обвинуваченого під час вчинення ним фізичного діяння, яке становить *actus reus* певного злочину. У англійській кримінально-правовій доктрині не існує загального поняття вини та її форм. Проте, у ній усталеною є позиція, що **mens rea** злочину виявляється у намірі вчинити діяння або спричинити певні наслідки або недбалості щодо діяння та наслідків. У законодавстві визначення цих понять не наводиться – вони тлумачаться в судових рішеннях.

Англійській кримінально-правовій доктрині невідоме таке поняття, як «*суб'єкт злочину*».

За англійським кримінальним правом суб'єктом злочину можуть бути як **фізичні особи**, так і **корпорації**.

Ознаками фізичної особи як суб'єкту злочину є *досягнення віку кримінальної відповідальності й осудність*.

Згідно з ч. 50 Закону про дітей та підлітків (1933 р.) дитина, яка **не досягла 10-річного віку**, не може бути визнана винною у вчиненні злочину. Така мінімальна вікова межа для притягнення особи до кримінальної відповідальності була встановлена відповідно до змін, внесених Законом про дітей та підлітків (1963 р.); до того часу вік кримінальної відповідальності становив *8 років*.

У кримінально-правовій доктрині Англії існує декілька теорій корпоративної відповідальності, основними з яких є такі: концепція непрямої відповідальності, ідентифікаційна та кумулятивна теорії. Для них усіх справедливим є твердження про те, що, по-перше, юридична особа є відповідальною за злочини, вчинені тими фізичними особами, за яких вона відповідає; по-друге, вчинені злочинні діяння мають бути пов'язаними з діяльністю юридичної особи.

У судовій практиці домінуючою є *ідентифікаційна концепція* корпоративної відповідальності або *теорія прямої відповідальності*, згідно з якою юридична особа підлягає кримінальній відповідальності за злочин, вчинений її директором, начальником або керуючим вищої ланки, тобто особою, котра спрямовує діяльність підприємства, установи чи організації. Проте ця теорія піддається конструктивній критиці, зокрема, за те, що не урахує особливостей складної структури сучасної компанії та управління нею. Злочинне діяння, пов'язане зі здійсненням господарської діяльності, частіше за все є результатом помилок у функціонуванні декількох ланок юридичної особи: невдалих управлінських рішень, слабкого контролю за діяльністю компанії, поганої виконавчої дисципліни тощо.

Вирішення цієї проблеми пропонується *кумулятивною теорією відповідальності*, згідно з якою елементи злочину складаються з діянь та стану

розуму більш ніж однієї особи в межах компанії. Щоправда, у межах цієї теорії дискусійними залишаються 2 концептуальних питання:

1) чи може сукупність декількох невинуватих діянь набувати ознак злочину?

2) чи повинні діяння, які утворюють злочин, вчинятися особами, котрі обіймають ключові керівні посади, чи вони можуть вчинюватися будь-яким працівником компанії незалежно від його статусу? Останнє, зокрема, призводить до проблеми співвідношення кумулятивної концепції із теорією *непрямої відповідальності*, згідно з якою компанія є відповідальною за злочин, вчинений будь-яким із її працівників чи представників у межах трудових відносин, якщо вона отримала від цього певну вигоду.

У законодавстві США й американській кримінально-правовій доктрині, незважаючи на відсутність єдиної дефініції поняття злочину, превалює *формальний підхід до його визначення*.

Із позиції формального підходу в теорії **злочин** часто визначається як *винна дія, спрямована на порушення кримінального права* (статутного або загального), *вчинена за відсутності підстав для захисту, яка карається законом як фелонія (тяжкий злочин) або місдімінор (мени тяжке діяння)*. Проте, у доктрині зустрічаються й прагматичні та змішані визначення цього поняття. Згідно з прагматичним підходом, *злочином є поведінка, яка суперечить добробуту суспільства*.

Відповідно до п. 1.04 МКК США **злочин** становить собою *посягання, яке визначається цим Кодексом або будь-яким іншим статутом штату, якщо за нього може бути винесений вирок у виді смертної кари або позбавлення волі*. Незважаючи на таке запропоноване легальне визначення злочину, у кримінальних кодексах штатів розглядуване поняття інтерпретується по-різному.

Так, наприклад, у КК Арізони, КК Флориди, КК Вірджинії під злочином розуміється *місдімінор або фелонія*. У КК Айдахо, КК Оклахоми, КК Каліфорнії злочин визначається як *дія або бездіяльність, які порушують закони, що їх забороняють, і внаслідок засудження за які призначається одне з таких покарань: смерть, позбавлення волі, штраф, звільнення з посади, заборона обіймати певні посади, які користуються повагою, довірою або приносять прибуток*. Згідно з КК Монтани злочин становить собою *діяння, за яке передбачено покарання у виді смерті або позбавлення волі, або штрафу*. Подібні визначення містяться в КК Айови, Вашингтона та деяких інших штатів. Разом із тим у КК деяких штатів взагалі не міститься визначення поняття злочину.

Отже легальними ознаками злочину в тих штатах, де закріплено визначення цього поняття, є: а) діяння; б) суперечність такого діяння певним законодавчим приписам, які забороняють його вчинення; в) кримінальна

караність. Поряд із тим у юридичній літературі та судовій практиці до обов'язкових ознак злочину також відносять такі: г) шкода, яка спричиняється його вчиненням, д) наявність суб'єктивної ознаки; е) причинність; ж) співпадіння із необхідним *mens rea*.

Діяння, яке в доктрині традиційно називається *actus reus*, або матеріальний елемент, може виявлятися *в дії або бездіяльності*. Поряд із дією (діянням) або бездіяльністю, які утворюють *actus reus*, у МКК США та КК деяких штатів вирізняють *поведінку*, під якою розуміється дія або бездіяльність, а в деяких випадках – низка дій або низка фактів бездіяльності, і психічний стан, який їх супроводжує.

Суперечність діяння певним законодавчим приписам, які забороняють його вчинення, означає, передусім, те, що жодна поведінка не може визнаватися злочинною за відсутності в законодавстві відповідного положення, на підставі якого вона визнається такою. Так, п. 1 ст. 1.05 МКК США передбачає, що жодна поведінка не є посяганням, якщо вона не є злочином або порушенням за цим кодексом або іншим статутом певного штату. Подібне положення міститься й у КК більшості штатів. Розглядувана ознака передбачає і *заборону зворотної дії кримінального закону*. Це означає, що діяння, стосовно якого в статуті запроваджена заборона й передбачено покарання, вчинене до моменту набрання законної сили таким статутом, не може визнаватися злочином.

Ознака *кримінальної караності* виявляється в тому, що визнання діяння злочинним завжди супроводжується встановленням у статуті певного покарання, яке має призначатися особі за його вчинення.

За американським кримінальним правом, окрім іншого, злочин характеризується *певним суб'єктивним ставленням особи* до вчинюваних нею діянь та їх наслідків. У юридичній літературі цей суб'єктивний елемент подібно до англійського кримінального права часто іменуються *mens rea*. Замість латинської назви в законодавстві США на позначення цієї ознаки використовується термін «винність» – *culpability*.

У США до кримінальної відповідальності можуть притягатися як *фізичні, так і юридичні особи*.

Основними ознаками *фізичної особи* як суб'єкту злочину є досягнення *віку* кримінальної відповідальності та *осудність* – у переважній більшості штатів. Проте окремі злочинні діяння можуть вчинюватися лише певними особами, ознаки яких або безпосередньо закріплені в нормі, яка передбачає відповідний злочин, або впливають з характеру злочину.

Виходячи зі ст. 4.10 МКК США особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо на момент вчинення посягання вона *не досягла 16*

років, а в деяких випадках і 17 років. Мінімальний вік кримінальної відповідальності законодавчо закріплений у багатьох юрисдикціях і відзначається різноманітністю.

Так, відповідно до КК Каліфорнії особа, яка не досягла 14-річного віку, вважається нездатною вчинити злочин, за винятком випадків, коли буде доведено, що на момент вчинення злочину вона усвідомлювала його протиправність. У КК штату Нью-Йорк загальний вік кримінальної відповідальності встановлено на рівні 16 років, але за деякі визначені види злочинів (вбивство, викрадення людини, статеві злочини та деякі інші) особа може притягатися до кримінальної відповідальності, починаючи з 13-річного віку. У кримінальному законодавстві деяких штатів мінімальний вік кримінальної відповідальності або взагалі невизначений, наприклад, у штатах Аляска, Флоріда, Айова, Мен, або закріплено, як, наприклад, у КК Алабами, що особа не може переслідуватися в кримінальному порядку як доросла, якщо на момент вчинення злочину вона не досягла 14 років. В Орегоні цей вік дорівнює 12 рокам.

У тих випадках, коли вік кримінальної відповідальності законодавчо не закріплений, або в статутному праві не врегульовані певні питання, пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності особи через її молодий вік, застосовуються положення загального права. За американським загальним правом особа може притягатися до кримінальної відповідальності, починаючи з **7 років**. Вважається, щодо цього віку особа через свою розумову незрілість не може сформулювати *mens rea*.

При вирішенні питання про кримінальну відповідальність **юридичних осіб** у переважній більшості юрисдикцій застосовується *теорія непрямой відповідальності*. Виходячи з цього, корпорація є відповідальною за діяння кожного з її представників або найманих працівників незалежно від їх статусу в ієрархії цієї корпорації та вчиненого ними злочину за умови, якщо:

1) злочинна поведінка таких представників або найманих працівників була допущена при вчиненні в інтересах компанії певних діянь, на виконання яких вони були уповноважені;

2) ці інтереси були пов'язані з господарською діяльністю компанії. Крім того, американські суди запровадили й третю вимогу, – яка полягає в тому, що поведінка правопорушників повинна бути схваленою або підтримуватися керівництвом юридичної особи.

У французькому законодавстві на загальне позначення кримінально караних діянь використовується термін «кримінальне правопорушення», однак визначення цього терміна не наводиться. Загальне уявлення про кримінальне правопорушення можна отримати виходячи зі змісту окремих норм загальної частини КК Франції.

У французькому кримінальному законодавстві не використовується поняття суб'єкту злочину. Проте, виходячи з його положень, до кримінальної відповідальності можуть притягатися як *фізичні, так і юридичні особи*.

Загальними ознаками **фізичної особи**, яка може бути піддана кримінальному переслідуванню, вважаються **осудність та вік**.

Французьке кримінальне законодавство *не закріплює мінімального віку кримінальної відповідальності*, проте виходячи зі ст. 122-8 КК Франції, кримінальній відповідальності за віковим критерієм підлягають: 1) всі особи, які на момент вчинення злочину досягли 18-річного віку; 2) неповнолітні особи, які на момент вчинення злочину були здатні усвідомлювати свої діяння.

Вік, із якого в судовій практиці поведінка визнається свідомою, як правило, становить 7-8 років. При цьому суддя бере до уваги особу дитини, обставини та вид діяння, яке містить ознаки кримінально-караного. Верховний Суд Франції визначив, що в таких випадках необхідним є встановлення того, що дитина розуміла й бажала вчинити кримінальне правопорушення.

Згідно зі ст. 121-2 КК Франції у передбачених законом випадках **юридичні особи, за винятком держави**, несуть кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені на їх користь їхніми органами або представниками. Крім того, у зазначеній статті закріплено, що місцеві органи публічної влади є відповідальними лише за кримінальні правопорушення, вчинені в ході здійснення ними діяльності на підставі делегованих повноважень.

Притягнення **юридичної особи** до кримінальної відповідальності можливо лише за сукупності таких умов:

а) наявності у французькому кримінальному законодавстві норми, яка передбачає можливість вчинення конкретного правопорушення юридичною особою;

б) вчинення кримінального правопорушення органом або законним представником юридичної особи;

в) вчинення його на користь відповідної юридичної особи; та додатково, у разі вирішення питання про відповідальність місцевого органу публічної влади;

г) зв'язок правопорушення з діяльністю, здійснюваною на підставі делегованих цьому органу повноважень.

Під органом та законним представником юридичної особи розуміються певні фізичні особи, які в процесі участі в здійсненні господарської або управлінської (стосується лише місцевих органів публічної влади) діяльності уповноважені діяти від імені юридичної особи або представляти її інтереси.

Притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності, як зазначається в ст. 121-1 КК Франції, *не виключає відповідальності й фізичної особи, яка при цьому діяла як виконавець або співучасник.*

Злочинне діяння (*Straftat*) є поняттям матеріального кримінального права. У процесуальному сенсі вживається насамперед поняття «діяння» (*Tat*).

Злочинним діянням визнається *протиправна, винна, відповідне ознаками складу діяння і знаходиться під загрозою його покарання.* Діяння є людською поведінкою не тільки в його активній формі – дія, але і в пасивній – *бездіяльність*. Дія повинна бути усвідомленою. Тому неусвідомлені дії не є діянням в кримінально-правовому сенсі слова (наприклад, рефлекторні дії або рухи тіла, які обумовлені впливом третіх осіб або дією сил природи). Дія повинна бути в причинному зв'язку з бажаним результатом. Бездіяльність може бути усвідомленою або неусвідомленою. В обох випадках бездіяльність тільки тоді є діянням в кримінально-правовому сенсі слова, коли бездіяльна особа: а) має можливість активно діяти; б) усвідомлює цю можливість або на підставі закону зобов'язана активно діяти.

В даний час по німецькому праву **протиправність** розуміється в більш широкому сенсі слова як протиріччя діяння правопорядку в цілому, тобто діяння містить **склад злочинного діяння** або порушення громадського порядку. Діяння, що містить **склад діяння**, тільки тоді не є протиправним, коли у особи відсутнє розуміння того, що вона діє протиправно, якщо вона не могло уникнути цієї помилки (§ 17 КК). Тому помилка у забороні (тобто помилка особи щодо того, що вона діє протиправно), як правило, тягне за собою визнання невинності особи. Якщо ж особа помиляється в фактичних обставинах справи (тобто її омана відноситься до певних ознак конкретного складу закону), то вважається, що така помилка виключає вчинення умисного діяння і особа може бути покарана тільки за вчинення діяння з необережності (§ 16).

Ознака **«відповідність складу діяння»** розуміється як виконання конкретним діянням законодавчо визначених ознак складу злочину, тобто визначених у відповідній нормі. У більш вузькому сенсі слова 'склад діяння' розуміється як законодавче визначення об'єктивних і суб'єктивних передумов поведінки, що знаходиться під загрозою покарання, необхідних для визнання її злочинним діянням. Склади кримінального злочину детально регламентуються в Особливій частині КК. Суттєвою особливістю німецького кримінального права є те, що вина не визнається елементом складу злочину. Про відповідність злочинного діяння складу злочину або про виконання

складу злочину мова може йти тільки в тому випадку, якщо його ознаки відповідають всіма ознаками складу кримінального злочину.

У німецькій кримінально-правовій доктрині *караність* як ознака злочинного діяння розуміється так, що конкретне діяння підлягає покаранню. При цьому діяння може каратися тільки в тому випадку, якщо його караність була визначена законом, який діяв до вчинення діяння (ст. 103 (2) Конституції ФРН, § 1 КК).

Підставою кримінальної відповідальності необхідно вважати те, за що відповідає в кримінальному порядку особа, винна у вчиненні злочинного діяння, передбаченого кримінальним законом і містить ознаки, необхідні і достатні для притягнення особи до кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим підставою кримінальної відповідальності є вчинення діяння, яке містить всі ознаки складу діяння, передбаченого КК або нормами так званого додаткового кримінального права (*strafrechtliche Nebengesetze*).

По німецькому кримінальному праву *суб'єктом злочинного діяння є фізична особа, яка досягла 14-річного віку і осудна*. Вікове початок кримінальної відповідальності міститься не в КК, а в Законі про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх від 4 серпня 1953 р. КК, як зазначалося, містить лише припис про те, що *неосудним* є той, хто при вчиненні діяння ще не досяг 14 років (§ 19).

У доктрині німецького кримінального права не вживається таке поняття, як *спеціальний суб'єкт* (використовуючи застосовується в російському кримінальному праві термінологію), хоча рівнозначне поняття існує. При цьому акцент зміщується на «спеціальність» самого діяння. Тому використовується термін «спеціальні делікти» (*Sonderdelikte*). До них відносяться всі ті склади діяння, в яких коло виконавців обмежується певними ознаками (наприклад, посадової особи або особи, спеціально уповноваженого на виконання громадських обов'язків, судді або третейського судді (§ 331), матері в існуючому раніше складі дітовбивства (колишній § 217) та ін.). Особа, що не володіє зазначеними в нормі Особливої частини КК ознаками, не може бути визнано виконавцем.

2. Злочинні діяння, відповідальність за які передбачена англійським правом, можна класифікувати за кількома критеріями.

За джерелом походження розрізняють *злочини, передбачені загальним правом* (просте та тяжке вбивство, напад, посягання на суспільну мораль тощо), та *злочини, які визнаються такими за статутним правом* (згвалтування, крадіжка, тероризм, шахрайство тощо).

Відповідно до *ступеню тяжкості* вирізняються **тяжкі** та **нетяжкі злочини**. Згідно з Законом про тяжкі злочини (2007 р.) до першої групи в Англії та Уельсі належать злочинні діяння, які за станом на час здійснення судового провадження у справі:

1) значилися її ч. 1 Додатку 1 до вказаного Закону;

2) виходячи обставин конкретної справи, визнаються судом достатньо тяжкими, що відповідає цілям провадження. У ч. 1 Додатку 1 Закону тяжкими, зокрема, визнаються злочини пов'язані з наркоторгівлею, торгівлею людьми та зброєю, проституцією, дитинок порнографією, озброєними нападами, відмиванням грошей, шахрайством, бюджетною та фінансовою системою, корупцією й хабарництвом, підробкою грошей, вимаганням, інтелектуальною власністю, навколишнім середовищем тощо.

Раніше за *матеріальним критерієм* злочинні діяння поділялися на **фелонії** (тяжкі злочини) та **місдімінори** (менш серйозні діяння). Однак із прийняттям у 1967 р. Закону про кримінальне право цю градацію було скасовано. У той же час у Законі про кримінальне право (1967 р.) був запроваджений розподіл злочинів за *процесуальним критерієм* – на **арештні** та **не арештні**. До перших належать злочини, відповідальність за які передбачена законом, або за вчинення яких особі, що раніше не притягувалася до відповідальності, може бути призначено покарання у виді *5-ти й більше років позбавлення волі, а також замах на вчинення таких злочинів*. Законом передбачена можливість здійснення без відповідного ордеру арешту особи, стосовно якої є мотивовані підозри в тому, що вона вчинила або збиралася вчинити злочин цієї категорії або була присутня при його вчиненні. При цьому арешт може здійснюватися як констеблем, так і будь-якою іншою особою. Усі інші злочинні діяння *вважаються не арештними*.

Залежно від того, на що посягає діяння, вирізняють **злочини проти особи** (доведення до самогубства, залишення в небезпеці, отруєння, тілесні ушкодження тощо), **злочини проти власності** (крадіжки, вимагання, шахрайство, знищення майна), **злочини проти суспільних доходів** (ухилення відсилати податків, кредитне шахрайство); **терористичні злочини** (підбурювання до терористичного акту, підготовка терористичних актів, тренування осіб для вчинення терористичних актів тощо); **злочини проти навколишнього середовища** (придбання або збут небезпечних речовин, полювання на заборонені види тварин) тощо.

З огляду на *підстави кримінальної відповідальності*, вирізняють **злочини, для яких обов'язковим є встановлення наявності об'єктивної та суб'єктивної ознак**, та **злочинні діяння суворої відповідальності**.

За американським кримінальним правом усі кримінально-карані правопорушення поділяються на **злочини** та **незлочинні порушення (кримінальні проступки)**.

Останні відрізняються від злочинів, **по-перше**, видами та мірою покарання, яке може бути за них призначено. Щоправда, залежно від штату кримінальні проступки караються по різному.

Так, наприклад, в Алабамі за нього може бути призначено покарання у виді позбавлення волі до 30 днів. У КК Аляски, під кримінальним проступком розуміється незлочинне правопорушення, яке карається штрафом, і за яке не може призначатися позбавлення волі або інше покарання. Згідно з КК Флориди за кримінальний проступок не може призначатися жодне інше покарання, окрім штрафу, конфіскації майна, або може накладатися цивільне стягнення.

По-друге, засудження за кримінальний проступок тягне інші правові наслідки – особа не піддається тим обмеженням її дієздатності, якими супроводжується засудження за злочин.

Загальноприйнятим в американському кримінальному праві легальним критерієм класифікації злочинів є *вид та міра покарання*, які передбачаються за їх вчинення. Відповідно до цього критерію у переважній більшості юрисдикцій усі злочини поділяються на **фелонії** та **місдімінори**.

У ст. 1.04 МКК США пропонується поділ злочинів на **фелонії**, **місдімінори** та **дрібні місдімінори**. При цьому зазначається, що злочин є **фелонією**, якщо його позначено таким чином у кодексі, і якщо засудженим за нього особам може бути призначено покарання у виді смертної кари або позбавлення волі на строк, який, без продовження, перевищує один рік. Під **місдімінором** розуміється злочин, позначений таким чином у кодексі або іншому прийнятому після кодексу статуті. **Дрібний місдімінор** становить собою злочин, який позначено таким чином у кодексі або іншому статуті, і якщо засудженим за нього особам може бути призначено покарання у виді позбавлення волі на строк менше одного року. Крім того, МКК США вирізняє **посягання**, під яким розуміється порушення, позначене таким чином в кодексі або іншому законі, або якщо при засудженні за нього особі може бути призначено покарання лише у виді *штрафу або штрафу із конфіскацією майна або цивільно-правове стягнення*.

Схожий підхід до відмежування понять фелонії і місдімінору шляхом вказівки на мінімальне покарання за фелонію і максимальне покарання за місдімінор, яке, як правило, дорівнює одному року позбавлення волі, було запроваджено й у деяких штатах, наприклад Алабамі, Алясці, Нью-Йорку, Кентукі. У КК штату Монтана, наприклад, при цьому ще додатково уточнюється, що за місдімінор позбавлення волі лише у в'язниці штату не може перевищувати одного року.

У кримінальному законодавстві деяких штатів міститься визначення лише однієї категорії злочинів, виходячи з чого діяння, які до неї не входять, є злочинами іншої

категорії. Так, наприклад, у КК штату Масачусетс визначено, що фелонією є злочин, караний смертю або позбавленням волі у в'язниці штату, усі ж інші злочини є місдмініорами.

Відповідно до іншого підходу до класифікації злочинів, який покладено н основу структури особливої частини кримінального законодавства США, вони поділяються на **злочини проти особи, статеві злочини, злочини проти здоров'я населення, злочини проти громадського порядку та управління, злочини проти сім'ї, транспортні злочини тощо.**

В американській кримінально-правовій доктрині залежно від соціально-правової обумовленості криміналізації усі злочинні діяння також поділяють на злочини *mala in se* та злочини *mala prohibita*. До першої категорії належать діяння, які в більшості народів традиційно визнаються несправедливими й аморальними, наприклад, це вбивство, крадіжка тощо. Другу категорію утворюють діяння, які були криміналізовані з метою протистояти тим чи іншим негативним явищам, які супроводжують певний етап розвитку суспільства, наприклад, продаж інфікованих продуктів, утворення монополії на ціноутворення, торгівля наркотиками, порушення чужого права володіння тощо.

Згідно за ст. 111-1 КК Франції кримінальні правопорушення поділяються на **злочини, проступки та порушення**. У ст. 111-2 КК зазначається, що **злочини та проступки, а також покарання за них передбачаються лише законами, а відповідальність за порушення встановлюється в підзаконних нормативно-правових актах**. Виходячи зі ст. 111-3 КК, караним є лише діяння, яке містить усі ознаки злочину або проступку, передбачені законом, або ознаки порушення, закріплені в незаконному акті. Відповідно до ст. 121-3 КК злочин характеризується лише умислом; проступок – умислом, а в передбачених законом випадках – і необережністю.

Найбільш поширеним підходом до розуміння злочину у Франції є *формальний* – злочин визнається юридичною абстракцією і він наявний лише тоді, коли включений до кримінального кодексу, і за нього передбачено певне покарання.

Злочини – це найбільш тяжкі правопорушення, які характеризуються лише умисною виною. Під **проступками** розуміються менш серйозні умисні або необережні діяння, за вчинення яких передбачаються менш суворі покарання **Порушеннями** визнаються малозначні діяння, за вчинення яких не може бути призначено позбавлення волі.

КК ФРН (§ 12) виділяє два види злочинних діянь: **злочин** і **проступок**. При цьому в основу такого поділу покладено чисто формальна ознака – *мінімальний розмір покарання*. Так, **злочином** є протиправні діяння, за які передбачено як мінімальне покарання позбавлення волі на строк не менше одного року і більш суворе покарання, а **проступком** – протиправне діяння, за яке як мінімальне покарання передбачено позбавлення волі на більш короткий термін або грошовий штраф (*Geldstrafe*). При цьому обтяжуючі або пом'якшуючі обставини, які передбачені положеннями Загальної частини або для особливо тяжких або менш тяжких випадків, не мають значення для даної класифікації.

Якщо ж за вчинене діяння передбачено покарання у вигляді грошового штрафу (*Geldbusse*), то воно є так званим **порушенням громадського порядку** (*Ordnungswidrigkeit*) і передбачено в так званому додатковому кримінальному праві.

3. У багатьох нормах англійського статутного права, які передбачають відповідальність за певні види злочинних діянь, містяться вказівки на той чи інший **вид *mens rea***. Так, наприклад, лише **наміром** характеризується *mens rea* діянь, передбачених Законом про статеві злочини (2003 р.), завдання тяжких тілесних ушкоджень тощо. Значна кількість злочинних діянь може вчинятися **як із наміром, так і через недбалість**. До таких злочинів належить знищення або пошкодження майна, надання недостовірної інформації для отримання ліцензії, залишення в небезпеці дитини та інші. Деякі злочинні діяння можуть вчинятися лише через **недбалість**, наприклад, недбале водіння. Серед діянь, які визнаються злочинами **за загальним правом**, лише наміром характеризується *mens rea* умисного вбивства. У той же час неумисне вбивство може вчинятися тільки через недбалість. При цьому судовою практикою вироблено позицію, відповідно до якої не будь-яка, а лише груба недбалість при неумисному спричиненні смерті тягне настання кримінальної відповідальності.

В англійському кримінальному праві особа, яка вчинює злочин через необережність, має меншу ступінь вини, ніж у випадках, коли вона діє з наміром.

Більшість недбалих злочинних діянь належить до **сфери статутного права**. При цьому, як правило, у законі вони формулюються як певна бездіяльність, оскільки мета таких норм полягає в тому, щоб стимулювати винну особу до вчинення позитивних дій, вироблення бажаної із огляду на закон поведінки.

Останнім часом в англійському кримінальному праві збільшилася кількість **злочинів так званої суворої відповідальності**, за якої для притягнення особи до відповідальності немає необхідності доказувати її *mens rea* у формі наміру, необережності або недбалості. Більшість злочинів суворої відповідальності передбачена *статутним правом*. При цьому у деяких випадках законодавство чітко закріплює сувору відповідальність, а в інших – суди самостійно мають вирішувати питання про застосування до статутних злочинів конституційного принципу, згідно з яким відсутність вини виключає кримінальну відповідальність. Прикладами злочинів суворої відповідальності є деякі транспортні порушення, звалтування та статеві зносини з особою, яка не досягла 13-річного віку тощо.

У *загальному праві* до цієї категорії злочинів належать так звані **паблік ньюсенс**, тобто діяння, які посягають на здоров'я, безпеку та добробут суспільства в цілому. Слід зазначити, що в англійському кримінальному праві ставлення до злочинів суворої відповідальності є неоднозначним. Із одного боку, існування суворої відповідальності полегшує засудження особи й з огляду на це, має певні економічні переваги, оскільки прискорює процес кримінального провадження у справі. Із іншою боку, існування суворої відповідальності надає *можливість засудження особи без доказування її вини*.

МКК США загального визначення поняття *винності* не містить. Разом із тим у ст. 2.02 цього документу зазначено, що за винятками, передбаченими цим кодексом, особа вважається невинуватою у вчиненні посягання, якщо вона не діяла з *метою, завідомо, необачливо, необережно*, залежно від того, що вимагається стосовно кожного матеріального елемента посягання.

Відповідно до МКК США діяння вважається вчиненим *із метою*, якщо: а) метою особи, яку вона усвідомлює, є певна поведінка й спричинення певного результату (у випадках, коли матеріальний елемент злочину включає характер і результат поведінки); і б) особа усвідомлює наявність певних обставин або сподівається, що вони існують (у випадках, коли матеріальний елемент включає наявність певних обставин при вчиненні діяння).

Особа діє *завідомо* щодо матеріального елемента посягання, якщо: а) у випадку, коли цей елемент включає певний характер її поведінки або супутні обставини, вона усвідомлює, що її поведінка має такий характер, або що такі обставини існують; і б) у випадку, коли зазначений елемент включає результат поведінки особи, вона усвідомлює, що її поведінка майже точно спричинить такий результат.

Необачність щодо матеріального елемента посягання означає, що особа свідомо ігнорує суттєвий і не виправданий ризик, який існує чи виникає

внаслідок її поведінки. Цей ризик повинен сягати такого характеру та ступені, за яких із урахуванням характеру й мети поведінки діючої особи, а також обставин, які їй відомі, виявлене нею ігнорування такого ризику становить собою грубе відхилення від стандарту поведінки, якого на місці діючої особи дотримувалася би законослухняна людина.

Вважається, що особа діє з **необережністю**, якщо вона повинна усвідомлювати суттєвий і не виправданий ризик того, що певний матеріальний елемент існує або виникає внаслідок її поведінки. При цьому ризик повинен сягати такого характеру та ступені, за яких із урахуванням характеру й мети поведінки особи, а також обставин, які їй відомі, виявлене нею не усвідомлення становить собою грубе відхилення від стандарту поведінки, якого на її місці дотримувалася б розумна людина.

Подібне визначення форм винності міститься й у КК багатьох штатів. Проте існують й інші підходи. Слід зауважити, що чіткі критерії відмежування необачності від необережності в американському, так само, як і в англійському кримінальному праві відсутні.

На відміну від законодавчого визначення, у юридичній літературі наводяться досить прості й зрозумілі приклади відмежування наміру від завідомості й необачності (необережності).

Так, Кеннет В. Саймонс зазначає, що для відповідальності за спричинення з наміром смерті іншій людині, особі необхідно просто вчинити певну дію (наприклад, натиснути на гачок пістолета) з усвідомленням певної мети – спричинити смерть. Для того, щоб нести відповідальність за завідоме спричинення смерті, особа має просто вчинити певну дію, усвідомлюючи при цьому велику вірогідність спричинення смерті. Для настання відповідальності за завідоме транспортування кокаїну необхідно, щоб особа була залучена до перевезення пакету й при цьому мала уявлення проте, що в цьому пакеті знаходиться кокаїн. Так само має аналізуватися необачність, за винятком того, що особі достатньо усвідомлювати наявність лише реального, а не великої вірогідності спричинення шкоди або існування певних обставин (стосовно вищенаведеного випадку – того, що пакет містить кокаїн).

Співпадіння матеріального елементу **actus reus** із певним **mens rea** є характерною ознакою злочину.

У кримінальному законодавстві Франції не закріплюється поняття ані вини, ані її форм. Моральний або суб'єктивний елемент злочину встановлюється, виходячи зі змісту конкретної норми про кримінальну відповідальність. У теорії виокремлюють такі форми вини: *умисел, необережність або неумисну вину та презюмовану вину*.

Умисел характеризується тим, що особа усвідомлює протиправний характер свого діяння, бажає його вчинити й бажає настання його шкідливих наслідків. Умисел прийнято поділяти на *попередній, спеціальний та невизначений*.

Відповідно до ст. 132-72 КК Франції *попередній умисел* є наміром вчинити певний злочин або проступок, який сформувався до діяння. Він розглядується як обставина, яка обтяжує відповідальність. Під *спеціальним умислом* розуміється намір вчинити злочинне діяння з певною метою, яка безпосередньо передбачається в кримінально-правовій нормі. *Невизначений умисел* має місце тоді, коли особа бажала спричинити особі, державі, суспільству певну шкоду, але не замислювалася про те, яким буде максимальний розмір цієї шкоди.

Необережністю характеризуються лише проступки. Вона наявна тоді, коли особа і усвідомлює своє діяння, бажає його вчинити, але не передбачає його наслідків.

Презюмована вина – це психологічна ознака, притаманна для більшості порушень. У цьому випадку об'єктивно вчинення заборонених діянь уже передбачає вину правопорушника. Особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності лише в тому випадку, якщо доведе, що вона діяла за обставин непереборної сили.

У німецькій кримінально-правовій доктрині *вина* розуміється як суперечності відповідного складу діяння поведінки. Наявність провини означає, що саме цьому суб'єкту, який здійснив протиправне діяння, це діяння особисто може бути поставлено в докір. Визнавши це, суду необхідно вирішити питання про те, які конкретно обставини, факти є основою докору в рамках висновку про наявність вини.

Вид докору визначається в залежності від того, діяла особа умисно або з необережності. Докір виноситься судом на адресу винного, в кожному конкретному випадку визначаючи, усвідомлювала чи особа протиправність своєї поведінки.

Німецька кримінально-правова доктрина і правозастосовна практика визначають вину як внутрішнє ставлення виконавця до свого діяння. Розрізняють дві форми вини: *умисел* і *необережність*. Під *умислом* розуміється наявність у особи усвідомлення протиправності своєї поведінки і волі, спрямованої на вчинення даного протиправного діяння. *Необережність* має місце тоді, коли особа залишає без уваги необхідну обачність, яку вона могла і зобов'язана в даному випадку проявити в силу своїх особистих здібностей і знань.

Німецька кримінально-правова доктрина виділяє два види умислу: прямий і непрямий. Суб'єкт злочинного діяння діє з **прямим умислом**, якщо він має певний намір. Це означає, що його воля спрямована на певну мету. При **непрямому намірі** суб'єкт злочинного діяння лише передбачає можливість порушення закону, зважає на це, а в ряді випадків навіть погоджується з настанням наслідків, яких він не бажає. При цьому воля до дій є безумовною.

Наприклад, А вступає в статеві зносини з Б. При цьому він не знає, виповнилося їй 14 років чи ні.

КК не містить визначень форм провини. § 15, однак, встановлює, що караним є тільки умисне діяння, якщо закон прямо не передбачає покарання за необережне діяння.

4. У Англії одним її критеріїв визнання фізичної особи суб'єктом злочину є **її осудність**. Щоправда, визначення цього поняття не міститься ані в загальному, ані в статутному праві. Оскільки осудність протиставляється неосудному стану, уявлення про неї безпосередньо впливає з **поняття неосудності**, яке було вироблено судовою практикою ще в середині XIX ст. у справі Макнатена й застосовується до цього часу.

Відповідно до обставин зазначеної справи 20 січня 1843 р. Деніел Макнатен вистрелив у Едварда Драммонда, котрий через декілька днів помер від отриманих поранень. Макнатена було визнано невинуватим у злочині, оскільки, як було встановлено, у момент вчинення вказаних дій він перебував у неосудному стані. У рішенні Палати Лордів із приводу цієї справи були сформульовані вихідні положення щодо правового визначення осудності, відомі як «Правила Макнатена»: Кожна особа презюмується осудною й достатньо розумною для того, щоб відповідала за вчинені нею злочини, якщо не буде доведено інше; для звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі її неосудності має бути доведено, що в момент вчинення діяння вона страждала на такий розлад свідомості, викликаному хворобливим розумовим станом, за якого не розуміла природи й сутності вчинюваних нею дій, а якщо й розуміла, то не усвідомлювала, що вони є протиправними.

Таким чином у контексті Правил Макнатена для визнання особи неосудною під час вчинення діяння вплив хвороби на її свідомість має бути таким, за якого вона не здатна розуміти природи і якості своїх діянь, а якщо й здатна, то не усвідомлює їх протиправності. Отже, можна зробити висновок, що **кримінально-правова осудність** в англійському праві становить собою такий психічний стан особи, за якого вона розуміє природу та властивість вчинюваного нею діяння, а також усвідомлює його протиправність.

Від кримінально-правової неосудності слід відрізнити *автоматизм*. Якщо неосудний стан виникає внаслідок хвороби, тобто внутрішніх процесів організму, то автоматизм становить собою несвідому, мимовільну поведінку, викликану певним зовнішнім чинником; дію, яка виконується м'язами поза контролем розуму, наприклад, спазм чи рефлекторний рух, або дію, яка виконується особою несвідомо, як у випадку сомнамбулізму чи внаслідок стресу головного мозку.

В англійській судовій практиці розрізняють так званий осудний автоматизм та неосудний автоматизм, які відрізняються за медичним критерієм, тобто етіологією виникнення. *Неосудний автоматизм* має місце в разі, коли особа вчинює дії у стані, який має ознаки автоматизму, але був викликаний якимось внутрішнім чинником, тобто хворобою; *осудний автоматизм* (для позначення цього стану як синонім часто використовується слово «автоматизм») охоплює всі інші випадки автоматизму, детермінованого зовнішніми чинниками. Неосудний автоматизм під час вчинення злочину за правовими наслідками відрізняється від стану осудного автоматизму. Перший у всіх випадках є підставою для визнання особи невинуватою у вчиненні злочину. Стосовно осудного автоматизму слід зауважити, що він не є захистом від кримінального переслідування в тих випадках, коли обвинувачений сам довів себе до такого стану й при цьому знав, що під час перебування в ньому може виявляти агресивність щодо оточуючих.

На федеральному рівні та в переважній більшості штатів *стан неосудності* під час вчинення діяння, яке має ознаки злочину, законодавчо визнається захистом від кримінального переслідування. Щоправда, рідке застосування цієї підстави на практиці обумовлено труднощами встановлення наявності в обвинуваченої особи такого стану. За Розділом 18 ФЗЗ та КК деяких штатів (Алабами, Флориди, Айови, Вашингтону) особа вважається *неосудною*, якщо під час вчинення діяння, яке містить, ознаки злочину, вона через психічну хворобу або дефект розуму не усвідомлювали його природи та якості або протиправності. Окрім зазначених обставин, деякі юрисдикції визнають особу неосудною, якщо вона діяла під впливом непереборної сили.

Водночас у деяких штатах, серед яких Монтана, Айдахо, Юта, неосудність узагалі не визнається підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання.

У кримінальному законодавстві Франції поняття *неосудності* безпосередньо не визначається, а наводяться лише певні її критерії, наявність яких виключає винність особи. Згідно зі ст. 122-1 КК Франції не підлягає

кримінальній відповідальності особа, яка у момент вчинення діяння страждала на таке психічне або нервово-психічне захворювання, яке позбавило його можливості усвідомлювати характер своїх дій або контролювати їх. У цій нормі закріплено 2 такі критерії неосудності: юридичний (психологічний) – нездатність усвідомлювати свої діяння або керувати ними, та медичний – наявність психічного чи нервово-психічного захворювання.

Підставою звільнення від кримінальної відповідальності і **нездатність неповнолітнього усвідомлювати свою поведінку**. Із приводу цього в ст. 122-8 КК Франції зазначено, що неповнолітній, здатний усвідомлювати свої діяння, несе кримінальну відповідальність за злочини, проступки та порушення, у яких його було визнано винним, і підлягає застосуванню до нього захисних, допоміжних, наглядових та виховних заходів у порядку, передбаченому спеціальним законодавством. В останньому також визначаються заходи виховного впливу, які можуть призначатися неповнолітнім віком 10-18 років, а також покарання для неповнолітніх 13-18 років, ураховуючи знижену відповідальність таких осіб через їх малолітній вік.

За німецької кримінально-правовій доктрині осудність, як уже зазначалося, є передумовою провини і, отже, караності суб'єкта злочинного діяння. Про осудності можна говорити з моменту досягнення особою 14-річного віку (§ 19). КК містить також норми про **неосудність** внаслідок психічних розладів і про зменшену осудність. Так, § 20 містить *медичні критерії неосудності*: хворобливий психічний розлад, глибокий розлад свідомості, недоумство або інше важке психічне відхилення. Ця ж норма встановлює, що особа діє без вини, якщо вона при вчиненні діяння внаслідок зазначених психічних розладів не здатна усвідомлювати протиправність діяння або діяти з усвідомленням його протиправності. Глибокий розлад свідомості може бути, наприклад, в стані гіпнозу, афекту, наркотичного сп'яніння і на практиці трактується щодо довільного. Спірною є також проблема про значення *сп'яніння* для кримінальної відповідальності. Загальна частина КК не містить норм, що регулюють дане питання. У зв'язку з цим на практиці застосовується норма Особливої частини про *стан повного сп'яніння* (§ 323а).

У положеннях § 20 закріплюється одна з основних характеристик **неосудності** по німецькій кримінально-правовій доктрині: *несамовита особа, здійснюючи діяння, виконує склад діяння, але в силу зазначених причин вона діє без вини.*

5. В англійському праві від автоматизму, до якого особа сама себе довела, слід відрізняти **інтоксикацію**, тобто стан, викликаний вживанням алкоголю або наркотиків. В англійській судовій практиці вирізняють стан **інтоксикації, до якого особа сама себе довела, і мимовільну інтоксикацію**. У справах про злочини, *mens rea* яких характеризується лише наміром, стан алкогольного або наркотичного сп'яніння може виключати наявність відповідного наміру при вчиненні діяння і, виходячи з цього, бути підставою для звільнення від кримінального переслідування. Мимовільна інтоксикація має місце у випадку примусового приведення особи, тобто проти її волі або з ігноруванням її волі, до стану алкогольного або наркотичного сп'яніння. Особа, котра, перебуваючи в такому стані, вчинила діяння, яке містить ознаки злочину, має право розраховувати на звільнення від кримінальної відповідальності на підставі інтоксикації, якщо в той момент внаслідок впливу алкоголю або наркотичного засобу вона не могла керувати своєю поведінкою.

У США під **інтоксикацією** розуміється певний розлад фізичного та психічного здоров'я особи внаслідок споживання нею алкоголю, наркотиків або інших подібних за своїми властивостями речовин. Вона може бути **добровільною та мимовільною**.

Вважається, що **добровільна інтоксикація не є підставою для звільнення особи від кримінального переслідування** за вчинений злочин, але такий стан може свідчити про наявність в особі під час вчинення нею злочинного діяння *mens rea* у формі необережності або необачності й, таким чином, слугувати *пом'якшуючою обставиною*. Скажімо, стан алкогольного сп'яніння при спричиненні смерті іншій людині може свідчити про відсутність в особі мети або завідомості щодо злочинного результату, але бути достатнім для притягнення такої особи до кримінальної відповідальності за необережне вбивство.

Питання, щодо того, чи має особа право на звільнення від кримінального переслідування, якщо вона вчинила злочин у стані **мимовільної інтоксикації**, в американському законодавстві майже не врегульовано. Певні рекомендації щодо цього містить МКК США, у якому закріплено, що сп'яніння, яке: а) не викликане самим діячем або б) є патологічним, становить собою позитивну підставу для захисту, якщо через таке сп'яніння особа мри вчиненні діяння не мала суттєвої здатності оцінити його протиправність або узгодити свою поведінку і вимогами закону.

У Франції на відміну від неосудності, *обмежена осудність* лише пом'якшує відповідальність особи. Виходячи зі ст. 122-1 КК Франції, розглядуваний стан характеризується тим, що в момент вчинення діяння, яке підпадає під ознаки кримінально-караного, особа страждала на такий психічний або нервово-психічний розлад здоров'я (медичний критерій), який знизив, чи обмежив її здатність усвідомлювати характер своїх дій або контролювати їх (психологічний критерій).

КК ФРН знає інститут *зменшеної осудності* (§ 21), яка має місце, «якщо за вказаною в § 20 причини здатність особи усвідомлювати протиправність діяння або діяти відповідно до цього була істотно зменшена». Такий стан, на відміну від стану, вказаного в § 20, не виключає осудності. Відповідно до цього положення покарання особі може бути пом'якшено.